

Подковенко Т. О.
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та
історії держави і права
Юридичного факультету
ТНЕУ

**Законодавство про судоустрій та судочинство у період гетьманату
Павла Скоропадського**

Перед українською юридичною наукою, зокрема історією держави та права, постало широке коло проблем, що потребують ґрунтовної наукової розробки і вирішення, особливо з огляду на те, що багато історичних процесів, подій та фактів, їхня оцінка взагалі є на сьогодні малодослідженими. Виникає необхідність об'єктивної багатопланової розвідки різних аспектів генезису вітчизняної історії держави і права. Особливо це є важливим, на нашу думку, для правотворчого процесу відродженої України. Досвід українського правотворення дає можливість критично та кваліфіковано підійти до сучасної правової реформи й ефективніше використати надбання наших попередників. З цієї позиції найсуттєвішим для вивчення, аналізу та практичного застосування набутих уроків державо - та правотворчого процесу слугує початок ХХ століття – період відродження української державності та творення національного права.

Особливості становлення Української Держави, різні історичні та правові контексти її розвитку співставляти можливо і необхідно, тому що по-перше, існують певні закономірності перехідного періоду, які теоретично і практично потрібно враховувати для того, щоб не очікувати надмірних політичних чудес в реформаційному процесі; по-друге, існують подібні проблеми (надзвичайно тісна залежність законодавчого процесу від політичної кон'юнктури, акцентований зовнішньополітичний вплив на внутрішньополітичне становище в Україні та напрямки розвитку її

законодавства тощо); по-третє, існує певний досвід, як позитивний, так і негативний, який може допомогти у розв'язанні концептуальних та організаційних питань сучасного державотворчого процесу.

Феномен Української Держави гетьманату Павла Скоропадського і сьогодні викликає великий інтерес та неоднозначні оцінки серед науковців. Суттєвий внесок у дослідження питань розвитку української державності зроблено сучасними вітчизняними науковцями. Вагомими є дослідження історичних проблем розвитку України початку ХХ століття Ю. Вовка, О. Волох, Ж. Дзейко, В. Землянської, О. Копиленка, М. Кравчука, В. Кульчицького, О. Мироненка, П. Музиченка, А. Присяжнюка, Ю. Римаренка, А. Рогожина, В. Рум'янцева, О. Святоцького, О. Тимощука, Б. Тищика, І. Усенка, В. Чеховича, О. Шевченка, Ю. Шемшученка, О. Ярмиша та ін. Ці праці є свідченням зростання інтересу сучасних науковців до державотворчих процесів періоду 1917–1920 рр., до відтворення історичної справедливості.

Відхід від політики Центральної Ради, спрямованість на монархічну форму правління, застосування авторитарних методів управління здійснювалися в той же час з урахуванням національної державної традиції. Військовий гетьманат як форма державного правління був відомий в Україні ще з ХVІІ століття. Тому не дивно, що ідея сильної влади, як засобу забезпечення політичних і соціальних реформ, підтримання порядку у державі, стала провідним гаслом державного перевороту в Україні 29 квітня 1918 року.

Прихід до влади Павла Скоропадського, зміна форми Української держави зумовили і кардинальні зміни у різних сферах суспільного життя. Заслуговує на увагу той факт, що основні напрямки внутрішньої та зовнішньої політики були одразу визначені у “Грамоті до всього українського народу” та “Законах про тимчасовий державний устрій України”.

Зміни стосувалися різних аспектів правового регулювання суспільного життя, зокрема це і організація та діяльність судових органів та здійснення судочинства. Основи судової системи були визначені в “Законах про тимчасовий державний устрій України” від 29 квітня 1918 року. Генеральний суд Української Держави проголошено “найвищим охоронцем й захисником закону та найвищим судом України для справ судівництва й адміністративних. Генеральний суд оголошує до загальної відомості всі закони і накази Уряду, слідкуючи за законністю їхнього видання. Порядкуючий Генеральний Суддя та всі Генеральні Судді призначаються Гетьманом”¹. Слід зазначити, що у перші тижні існування Гетьманату в Україні діяла “змішана” судова система, тобто суди, створені Тимчасовим урядом, суди, засновані Центральною Радою, та ще й судові інституції часів Російської імперії, відроджувані урядом Української Держави². Така ситуація не могла залишатися без змін. Відповідно, 13 травня 1918 р. було прийнято Закон “Про титул, іменем якого твориться суд на Україні” – іменем закону Української Держави, одночасно було скасовано закон Центральної Ради про ведення суду від імені УНР³. Всі судді, а також особи, що мали бути прийняті на судові посади давали присягу такого змісту: “Урочисто обіцяю додержувати вірності Державі Українській, твердо виконувати її закони, чинити справедливий суд, як совість мені каже і завжди поводитись відповідно з гідністю свого стану”⁴.

20 травня 1918 р. разом з іншими комісіями при Міністерстві судових справ було утворено “Комісію для перегляду заведення Генерального та Апеляційних судів”⁵. Головою комісії призначено С. Завадського. Завданням комісії було підготувати законопроекти про утворення Державного Сенату і судових палат.

Доречно зазначити, що П. Скоропадський досить негативно ставився до судових реформ, які проводилися Центральною Радою. Він зазначав: “З початком революції все було розігнано, фактично судове відомство перестало існувати. Почались реформи Центральної Ради, українці дуже за

них стоять і стояли під час Гетьманства. Для мене всі ці реформи, при всьому моєму бажанні вловити їх зміст, якщо серйозно міркувати, були зовсім незрозумілими”⁶. Основою реформування судової системи мало стати утворення Державного Сенату. Ця установа, за словами П. Скоропадського, “була немов живою совістю уряду”⁷. До утворення Державного Сенату, було значно розширено функції Генерального Суду Законом про зміну артикулу 1-го закону від 2 грудня 1917 року про Генеральний Суд. Цей закон, з одного боку, окреслював перспективи судової реформи, а з іншого – до її здійснення уточнював функції Генерального Суду, сформованого ще за часів Центральної Ради. Відповідно до цього закону, Генеральний Суд мав складатися з трьох департаментів – цивільного, карного і адміністративного і виконувати на всій території України функції, належні до його утворення Правительствуючому Сенату, а також касаційні функції Головного Військового Суду, якщо їх не замінено іншими законами Української Держави. Зазначалось також, що даний закон зберігатиме чинність до прийняття нового закону про Державний Сенат⁸.

Уже на початку липня Рада Міністрів Української Держави скасувала Закон Центральної Ради від 17 грудня 1917 р. “Про апеляційні суди” та утворений Законом від 24 березня 1918 року Київський Апеляційний суд і відповідно ухвалила власний Закон “Про судові палати й апеляційні суди”. Усі три попередні палати – Київська, Харківська і Одеська – залишалися діючими з деякими змінами. По-перше, члени судових палат призначалися з числа осіб з вищою юридичною освітою, стаж роботи яких становив не менше 10 років: а) в Судовому Присуді на посадах не нижче від судового слідчого або товариша прокурора окружного суду, або б) на посаді присяжного адвоката, а також з числа тих, що мають вчений ступінь магістра або доктора та лекторів юридичних наук в вищих школах, які виконували лекторські обов’язки протягом вказаного часу⁹. Зазначеним суддям заборонялося перебувати на будь-якій державній або громадській посаді, але дозволялося перебувати професорами у вищих школах та виконувати

тимчасові доручення на державній службі. Кандидатура, що відповідала вказаним вимогам на вільну посаду члена судової палати за поданням міністра юстиції підлягала обов'язковому затвердженню Гетьманом. При Київській, Харківській та Одеській судових палатах вводилися додатково посади скарбника і архіваріуса. Відповідно до пункту VI Закону з 1 липня 1918 р. в складі кабінетів науково-судової експертизи, що були при Київській та Одеській палатах вводилися посади лаборанта, секретаря і техника. Полтавський та Лубенський окружні суди приєднувалися до округи Харківської, а Кам'янець-Подільський та Вінницький – до округи Одеської Судової Палати. Однак, компетенція Судових Палат залишалася старою: у складі трьох постійних суддів вони розглядали апеляційні скарги на вироки та рішення окружних судів. Касаційні скарги на рішення судових палат вносилися до Державного Сенату¹⁰. Стосовно окружних судів, то , як і за часів самодержавства та Центральної Ради, вони діяли у складі адміністративного, карного і цивільного відділів. Цей нормативний акт повністю відновив повноваження російських судових інституцій і наглядові функції за належними до них окружними судами. Нижчих щаблів судоустрою гетьманське реформування не торкнулося.

Закон містив також і норми кримінального судочинства. Передбачалось, що під час розгляду в судових палатах актів звинувачення обвинувачені, в тому числі і ті, що перебували під вартою та їх адвокати, допускалися до участі в розгляді справ з правом давати усні пояснення¹¹.

8 липня 1918 р. Гетьман затвердив Закон “Про утворення Державного Сенату”, яким було скасовано Закон Центральної Ради від 2 грудня 1917 р. “Про утворення Генерального Суду” і засновано в м. Києві Державний Сенат, “як вищу в судових й адміністративних справах Державну Інституцію”¹². З приводу утворення Державного Сенату П. Скоропадський зазначав: “Я надавав величезного значення Сенату, намагався його, наскільки можливо, більше провести в свідомості народу. Дав йому великі права...”¹³. На його думку: “Нічого не давало спостерігачу такого чіткого уявлення про

те, що на Україні створена дійсна державність, як саме створення та відкриття Сенату”¹⁴.

Характерною особливістю цього закону слід вважати те, що відповідно до статті 2, ”устрій, компетенція, розмір і обсяг прав Державного Сенату, обряди і порядок чинності в йому, переведення і провадження справ, порядок виконання постанов Державного Сенату і порядок зносин його з іншими державними інституціями і догляд за виконанням наказів Сенату, а також права та обов’язки і відповідальність Сенаторів, аж до видання особливого законодавчого акту”, тимчасово визначалися ”Учреждением Росийского Правительствующего Сената”, “Учреждением Судебных Установлений”, “Статутами Уголовного и Гражданского Судопроизводства”, в частині, що не суперечила законодавству Української Держави¹⁵.

Фактично Закон визначав лише структуру Державного Сенату, вимоги до сенаторів та порядок їхнього призначення. До складу Державного Сенату входили сенатори та президент Сенату, які призначалися з числа осіб з вищою юридичною освітою, що пропрацювали не менше як 15 років в судовому відомстві на посадах не нижче судового слідчого чи товариша прокурора окружного суду, або “в стані присяжного адвоката, а також з числа тих, що мають учений ценз магістра або доктора, лекторів юридичних наук в вищих школах, що виконували лекторські обов’язки в той самий час”¹⁶. Одночасно Закон містив і цілком сучасну заборону займатися будь-якою іншою діяльністю, крім наукової та викладацької. Президент Сенату та сенатори призначалися наказом Гетьмана після попередньої ухвали кандидата Радою Міністрів. Переведення сенаторів з одного Генерального Суду в інший без їх згоди заборонялося. Тимчасово усунути з посади сенатора можна було тільки в разі притягнення його до слідства або віддання під суд з постанови Загального Зібрання Сенату.

Звільнити зовсім з уряду і позбавити звання сенатора можна “не інакше як з присуду карного чи дисциплінарного суду”¹⁷. У випадку вчинення сенатором службового злочину, він притягувався до відповідальності і

віддавався під суд постановою Ради Міністрів, затвердженою Гетьманом. Дисциплінарні порушення розглядалися Загальним Зібранням Сенату. Однак, варто зазначити, що сам порядок дисциплінарного провадження справи регулювався відповідними постановами “Учреждения Судебных Установлений”.

Як бачимо, закон регулював широке коло питань – від діяльності сенаторської друкарні та архіву до форменого одягу чиновників Сенату. Планувалось також видавати “Відомості Державного Сенату”. Компетенція Сенату визначалась статтями 33-41 відповідного Закону. До компетенції адміністративного генерального суду належали справи, що розглядалися першим, другим, третім, четвертим департаментами “Російського Правительствующего Сената” і “особым присутствием” по відчуженню нерухомого майна для державної та громадської користі. Члени цивільного і карного генеральних судів розглядали справи, що належали до компетенції касаційних департаментів Правительствующего Сенату. Крім того розглядалися також справи колишніх Головного військового суду і Головного військово-морського суду Російської імперії¹⁸.

Відповідно до статті 47 даного Закону, прокурори Державного Сенату могли порушувати питання про необхідність тлумачення, доповнення чи зміни існуючих законів. В таких випадках, перед тим як винести питання на розгляд Сенату чи міністра юстиції, прокурори попередньо обговорювали його з своїми заступниками. Документація Державного Сенату здавалась в архів, керівництво яким здійснював прокурор адміністративного генерального суду. На видатки по утриманню Державного Сенату та архіву, що функціонував при ньому, з 1 липня 1918 р. виділялось 1 млн. 28 тис. 300 карбованців¹⁹. Офіційне відкриття Державного Сенату призначалось на 1 вересня 1918 року. На думку П. Скоропадського, склад Сенату був “повністю укомплектований з кращих юристів на Україні і Великоросії”²⁰.

Аналізуючи закони гетьманського уряду в галузі судочинства, простежується явна спрямованість законодавства на дореволюційну

російську судову систему. Крім системи загальних судів, в Українській Державі діяли й військові суди. Процес їх формування відбувався поряд з створенням регулярної армії. Однак на відміну від військових інституцій, яким було притаманне забезпечення громадського порядку шляхом застосування зброї чи погрози її застосування, військово – судові органи мали здійснювати правосуддя, тобто – виконувати функції незалежної судової гілки влади²¹. Керівництво системою військових судів було покладено на Головне управління військово-судових справ, яке ще з часів УНР очолював отаман Буйницький. На перших порах зберігались створені ще за доби Центральної Ради Київський та Катеринославський вищі військові суди і 17 штабних судів²².

30 травня 1918 р. П. Скоропадський підписав Закон “Про військову підсудність”. На підставі цього Закону, військовим судам Української Держави у порядку звичайної підсудності підлягали “військові за всі злочинства, зазначені у військовому статуті про карі і за ті з зазначених в загальних карних законах службових злочинств, які порушують обов’язки по службі військовій”²³. Військовослужбовцями вважались старшини, підстаршини, козаки та військові урядовці під час перебування їх на дійсній військовій службі та навчальних зборах.

Компетенція військових судів поширювалась не тільки на військових, а й на цивільних осіб. В порядку звичайної підсудності цивільні особи підлягали військовому суду у випадках ухилення від проходження військової служби та неявки на навчальні збори, а також у випадку, коли вони разом з військовими вчинили військовий злочин. Військова підсудність поширювалась також на цивільних осіб, які були раніше на військовій службі²⁴.

Крім того, у разі вчинення цивільними особами під час війни чи військового стану наступних злочинів: державна зрада, шпигунство, повстання проти влади, опір владі, напад на військових при виконанні ними службових обов’язків, ворожа агітація, знищення чи пошкодження

військового майна, вбивство, розбій, підпал, зґвалтування, вони підлягали військовому суду в порядку виняткової підсудності. Відповідно до статті 3 цього Закону, в разі ведення бойових дій на території іншої держави, громадяни цих місцевостей, захоплених армією під час війни, підлягали військовому суду в порядку виняткової підсудності у випадках: а) при відсутності в даній місцевості загальних судів – за всі злочини; б) при існуванні загальних судів – за шпигунство, повстання, опір владі, напад на військових, ворожу агітацію, знищення військового майна, а також за всі інші злочини, які передані військовій підсудності згідно з окремим розпорядженням командуючого армією²⁵. Таким чином, сфера діяльності військово – судових установ значно розширювалася за рахунок підпорядкування до їхньої юрисдикції цивільних осіб, яких звинувачували в найбільш тяжких злочинах, вчинених у місцевостях, де оголошено військове становище. Тобто, гетьманський уряд намагався використати механізм військової юстиції для боротьби з анархічними тенденціями в державі.

21 червня 1918 р. Рада Міністрів ухвалила Закон "Про організацію військово-судових інституцій та їх компетенцію". Відповідно до Закону, військові суди поділялись на вищі – Київський та Катеринославський і штабні – при штабах дивізій, корпусів та Головному штабі військ республіки²⁶. До компетенції вищих військових судів належали такі справи: "а) під час існування нормальної підсудності: всі справи про військових, займаючих посаду не нижче командира окремої частини, а також такі справи про військових, займаючих посаду нижче командира окремої частини, і про приватних осіб, по яких винуватим загрожує кара з позбавленням або обмеженням загальних громадянських прав; б) під час існування виняткової підсудності: всі справи про військових української армії, займаючих посаду не нижче командира окремої частини, і про такого ж службового стану тих старшин закордонних армій, котрі знаходяться при українській армії, коли відносно них не видано окреме розпорядження, а також про належних до

війська цивільних урядовців, що займають посаду не нижче V рангу та священнослужителів усіх віросповідань”²⁷.

До компетенції штабних судів належали всі справи, які не підлягали вищим військовим судам. Військовополонені підлягали військовій підсудності на тих же підставах, що й військові української армії.

Розгляд кримінальних справ у всіх зазначених вище судах проходив колегіально у складі голови та виборних суддів, які обиралися на два місяці шляхом жеребкування зі складу старшин та підстаршин. Особливістю було те, що до складу судових колегій не могли входити особи, звання яких були нижчі від, що мали підсудні (ст. 6). Для прикладу, в колегії, під час суду над старшинами, не могли брати участь підстаршини, а військовослужбовці, які займали посади нижчі від командира окремої частини, не могли судити тих, хто був рангом вище від них²⁸. В засіданнях вищого військового суду передбачалась участь прокурора й захисника, однак в штабних судах їх присутність не була обов’язковою.

Характерною рисою даного Закону, як і в цілому законодавства Гетьманату було посилення на законодавство колишньої Російської імперії. У даному випадку, відповідно до статті 12 вказаного вище Закону, всі військові суди Української Держави зобов’язувалися “керуватися в своїй організації та діяльності, крім вказаного закону та закону “Про військову підсудність”, також Військовим статутом про покарання 1869 року та наказами військового відомства № 334 і 336 за 1917 рік, в частині, що не суперечила законодавству Української Держави”²⁹.

Таким чином, судова система хоч і базувалася на нормах колишньої Російської імперії, вже мала чітко визначені риси національної державності. У “Законах про тимчасовий державний устрій України” в кількох статтях були зафіксовані принципи судової недоторканності особи, що ґрунтувалися на загальносвітових досягненнях правової думки того часу. Фактично головний сенс гетьманських реформ у галузі юстиції полягав у налагодженні традиційної російської моделі судоустрою. Реформування судової системи не

торкалося загальних принципів російського судоустрою і судочинства, визначених у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття.

Список використаної літератури:

- ¹ Законодательные акты 1918 года. Законы Украинской державы. (Законы, постановления, инструкции, циркуляры). Выпуск V. – Одесса, 1918. – С.5.
- ² Мироненко О., Римаренко Ю., Усенко І., Чехович В. Українське державотворення: Словник-довідник. - К.: Либідь, 1997.- С.429.
- ³ ЦДАВОУ. – Ф. 1064. – Оп.1. – Спр.256. – Арк.1.
- ⁴ ЦДАВОУ. – Ф. 2457. – Оп.1. – Спр.13. – Арк.1.
- ⁵ ЦДАВОУ. – Ф. 2207. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.15.
- ⁶ Скоропадський П. Спогади. – Київ, Філадельфія, 1995. – С.256.
- ⁷ Скоропадський П. Спогади. – Київ, Філадельфія, 1995. – С.258.
- ⁸ Законодательные акты 1918 года. Законы Украинской державы. (Законы, постановления, инструкции, циркуляры). Выпуск V. – Одесса, 1918. – С.21.
- ⁹ ЦДАВОУ. – Ф. 1064. – Оп.1. – Спр.249. – Арк.1зв.
- ¹⁰ ЦДАВОУ. – Ф. 1064. – Оп.1. – Спр.249. – Арк.3зв.
- ¹¹ ЦДАВОУ. – Ф. 1064. – Оп.1. – Спр.249. – Арк.3зв.
- ¹² ЦДАВОУ. – Ф. 1064. – Оп.1. – Спр.240. – Арк.1зв.
- ¹³ Скоропадський П. Спогади. – Київ, Філадельфія, 1995. – С.258.
- ¹⁴ Скоропадський П. Спогади. – Київ, Філадельфія, 1995. – С.259.
- ¹⁵ ЦДАВОУ. – Ф. 1064. – Оп.1. – Спр.240. – Арк.1зв.
- ¹⁶ ЦДАВОУ. – Ф. 1064. – Оп.1. – Спр.240 – Арк.2зв.
- ¹⁷ ЦДАВОУ. – Ф. 1064. – Оп.1. – Спр.240. – Арк.3зв.
- ¹⁸ ЦДАВОУ. – Ф. 1064. – Оп.1. – Спр.240. – Арк.7зв.
- ¹⁹ ЦДАВОУ. – Ф. 1064. – Оп.1. – Спр.240. – Арк.11зв.
- ²⁰ Скоропадський П. Спогади. – Київ, Філадельфія, 1995. – С.259.
- ²¹ Тимошук О.В. Охоронний апарат Української держави (квітень – грудень 1918р.).- Х.: Видавництво Університету внутрішніх справ, 2000. – С.201.
- ²² Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. Ред.) та ін.– К.: Довіра: Генеза, 1996. – С.175.
- ²³ ЦДАВОУ. – Ф. 2207. – Оп.1. – Спр.1706. – Арк.1.
- ²⁴ ЦДАВОУ. – Ф. 2207. – Оп.1. – Спр.1706. – Арк.1зв.
- ²⁵ ЦДАВОУ. – Ф. 2207. – Оп.1. – Спр.1706. – Арк.1зв.
- ²⁶ Законодательные акты 1918 года. Законы Украинской державы. (Законы, постановления, инструкции, циркуляры). Выпуск V. – Одесса, 1918. – С.31.
- ²⁷ Законодательные акты 1918 года. Законы Украинской державы. (Законы, постановления, инструкции, циркуляры). Выпуск V. – Одесса, 1918. – С.31.
- ²⁸ Законодательные акты 1918 года. Законы Украинской державы. (Законы, постановления, инструкции, циркуляры). Выпуск V. – Одесса, 1918. – С.32.
- ²⁹ Законодательные акты 1918 года. Законы Украинской державы. (Законы, постановления, инструкции, циркуляры). Выпуск V. – Одесса, 1918. – С.32.